

VICEDOMINI, NOTARJI IN KANCELARJI MED POKLICEM IN OBLASTJO V SEVERNI ISTRI

Darko DAROVEC

mag., arhivist, Pokrajinski arhiv Koper, 65000 Koper, Goriska 6, SLO
MD, archivista, Archivio regionale di Capodistria, Via Gorizia 6, SLO

IZVLEČEK

V prispevku je podan razvoj in delovanje civilno-pravne ustanove notariata ter z njo povezanih drugih komunalnih oziroma državnih ustanov v severni Istri v obdobju Beneške republike. Poleg vicedominarije, kot edinstvene istrske ustanove, ki ni bila zadolžena zgolj za overovljanje notarskih spisov, temveč tudi za nadzor nad delovanjem vseh drugih pisarniških uradov, so opisani še drugi uradi, uradniki na teh funkcijah pa so morali imeti dovoljenje (privilegij) za opravljanje notariatske prakse.

Potreba po ohranitvi lastninskih in drugih pravnih pravic, da bi se te ohranile v spominu in veljavi, je posameznikom pa tudi pravnim osebam narekovala, da so dajali nekatera dejanja zapisovati za to poklicanim osebam - notarjem. Ker so se listine o pravnih dogodkih - ki so jih sicer jamčile številne priče (od 3 - 15; Pratesi, 1983: 764) in drugi ugledniki, tako s svojimi pečati kot podpisi - rade izgubljale, je prišlo do navade in obenem potrebe, da so notarji bistvo (izvleček - *imbrevatura*) pravne vsebine listine začeli zapisovati v posebne knjige. Navajali so čas, priče, kraj (če ni bil domač) in jedro (pravnega) dejanja. Take so tudi najstarejše ohranjene notarske knjige na Slovenskem izpod peresa piranskega notarja Dominica iz konca 13. in začetka 14. stoletja; prvi dve sta v transkripciji s potrebnim kritičnim aparatom tudi izdani (Mihelič, 1984, 1986).

Vpis v notarski knjigi je imel enak pomen kot pristna javna listina in je užival javno zaupanje. Bil je osnova s pomočjo katere je lahko notar vsak hip izdelal novo veljavno listino. Kar je postalo v Italiji običaj od konca 12. so od 13. stoletja dalje začeli mestni statuti - tudi tostran Jadrana - postavljati za dolžnost notarjem. Zaradi pomena zapisov v notarskih knjigah so statuti vsebovali zahtevo, naj se notarske knjige shranijo tudi po notarjevi smrti.

To dolžnost si je notar, in s tem institucija notariata, pridobil kot posledico zmeraj bolj razširjene trgovine, ki je narekovala ustaljene in zlasti zajamčene pogodbene oblike. Uveljavitev lastnine pa tudi možnosti prenosa premoženja tako na dediče kot druge

fizične in pravne osebe, je spodbudilo dodatno zavarovanje civilno-pravnih pogodb in "poslednjih želja".

Družbeno uveljavljeno jamstvo notarskih spisov

Obdobje 12. in 13. stoletja je v omenjenih deželah tudi obdobje naglega razmaha mestnih avtonomnih oblasti, ki so v vsej svoji veljavi zaživele po odločilni bitki in zmagi mestne zveze (*Liga*) proti cesarju Frideriku Barbarossi pri Legnanu leta 1177. Te okoliščine so notariatu, ki ga na tem območju poznamo v raznih pojavnih oblikah vsaj od rimskega časa dalje¹, dale nove pristojnosti in še večjo družbeno veljavo.

Notarjeve naloge in dolžnosti so zapisali v mestne statute in statute korporacij (*Colleggio*) notarjev, ki so obstajale že od 13. stoletja dalje v mnogih severnoitalskih mestih (Bologna, Verona, Trevis. Betto, 1981; Tamba, 1977). V severnoistrskih mestih, ki jih bomo v tem prispevku vzeli v pretres, kljub zgodnjemu in razmeroma uveljavljenemu notariatu², kolegije notarjev ustanovijo - in sicer za vso beneško Istro - šele leta 1598 v Kopru; zato pa v tem obdobju do ustanovitve kolegija ni manjkalo drugih pojavnih oblik, ki so notariatu v Istri dajali povsem enakovredno pravno veljavo kot v drugih bližnjih italijanskih deželah.

Čeprav so bili notarji običajno potrjeni in s tem pravno odgovorni lokalnim dvornim odličnikom, palatinom Svetega rimskega cesarstva ali papeške kurije, so nemalokrat svoja široka pooblastila, ki so si jih mnogoteri pridobili tudi na podlagi sorodstvenih in drugih vezi, začeli izkoriščati v svoje namene ali, kar je bilo še najhuje, so razne vsebine začeli ponarejati ali sploh na novo lažno zapisovati po svoji volji ali še pogosteje na zahtevo svojih nadrejenih.

Zato so mesta v času naglega vzpona komunskega življenja, kot prvo fazo nadzora ter omejevanja števila privilegiranih notarjev, začela uvajati šole in izpite za notarje (Anselmi, 1926), ki so se prej "izšolali" pri "mojstrih" notarjih. Ena prvih in najuglednejših notarskih šol, ki ji je vsekakor dalo poleta tudi univerzitetno gibanje, je nastala v Bologni (Ferrara, 1977). S tem mestom je povezana še druga mestna institucija, ustanovljena leta 1265; ta je imela sicer različne pojavne oblike delovanja v drugih zgornjeitalskih mestih, bila pa je namenjena zlasti jamstvu pristnosti in ohranjanju javne vere (*fides publica*) notarskim spisom. Ti, od mesta izvoljeni in plačani uradniki, so se v Bologni imenovali notarji urada *memorialov*, poimenovani po knjigah *Liber memorialium* ali *Memorialia communis*³.

- 1 Prehod od antičnega "tabelliona" do notarskega akta in spremljajoče formalnosti overjanja teh dokumentov so v ustrezni italijanski literaturi že razmeroma dobro opisani (Amelotti - Costamagna, 1975; Cencetti, 1966; Costamagna, 1977; Durando, 1897; Pertile, 1902; Pratesi, 1983), zato se s to problematiko na tem mestu ne bomo posebej ukvarjali.
- 2 Leta 932 koprski notar in diakon Gregorius, 1030 v Poreču prvi istrski laični notar Iohannes, 1072 prvi koprski laični notar Basilius; CDI in De Vergottini, 1924: 77.
- 3 S tem uradom se je ukvarjalo razmeroma precej raziskovalcev, najkompleksnejše pa je delo Tambe, 1987; drugi omembe vredni so: Cencetti, 1943; Cesarini-Sforza, 1914; Franchini, 1914; Orlandelli, 1966.

Njihova skrb je bila predvsem nadzor proti poneverjanju listin, saj so vsak zapis, ki ga je notar sestavil in ki je po splošnem mnenju po svoji vsebini in vrednosti sodil za vpis v knjige memorialov, eden od notarjev tega urada (sprva 2, nato tudi 8) pred uradnim vpisom prebral vpricho notarja, ki je listino napisal, pogodbeniki in pričami, ter je šele tako preverjeno dejanje postalo veljavno. Vsak zahtevan izpis iz teh knjig je užival vso pravno veljavo.

Razen v bližnji Modeni in Ferrari, pa tudi v Ravenni in Mantovi (Tamba, 1987: 284), v drugih krajih take ustanove niso poznali. V Benetkah, kjer so kakor v Genovi zaradi razmaha trgovskih poslov kaj kmalu ustanovili državnim arhivom podobne institucije, so na primer hranjenje spisov umrlih notarjev in izdajanje zahtevanih prepisov zaupali kancelarjem "spodnje pisarne" (*Cancellaria inferior*) (Da Mosto, 1937: 219, 245; Tamba, 1987: 251), javno vero predvsem za promet z nepremičninami, pa so s svojim podpisom na listini zagotavljali sodniki urada "*Curia dell'Esaminador*" (Da Mosto, 1937: 92; Antoni, 1989: 325). Medtem ko je v Mantovi že sredi 14. stoletja prešlo v navado vpisovanje pogodb, so v beneški državi ponekod ustanovili memorialom podobne urade, imenovane "*Ufficio del Registro*", le v Veroni (1407), Vicenzi (1416), Padovi (1420) in v Cologni Veneti. Od urada memorialov se je ta razlikoval predvsem po tem, da so zanj izbrani notarji prepisovali celoten tekst pravnih aktov, tako privatnih kot uradnih oseb, v posebne knjige - registre (Sancassani, 1958).

Kljub temu, da so morali naštetih komuni doseči določeno stopnjo upravnega razvoja za ustanovitev obravnavanih uradov, so le-ti nastali šele po beneški osvojitvi teh krajev. Toda že sam obstoj registraturnega urada, ki je doživljal precejšnja nihanja v svojem delovanju, pogojena s številnimi notranjimi mestnimi in zunanji političnimi krizami ter tudi z zapletenim in dolgotrajnim načinom dela, je zagotavljal mestu večjo avtonomijo v primerjavi z drugimi beneškimi mesti, kar morda še najbolj dokazuje obstoj urada "*Ufficio del Registro*" v Cologni Veneti, mestecu, ki je po beneški osvojitvi (1404) verjetno užival največjo avtonomijo na beneški "Terrafermi".

V Hrvaškem primorju in v Dalmaciji so se ravno tako v 13. stoletju ponekod uveljavili podobni komunski uradi, ki so jim načelovali tako imenovani *eksaminatorji* (*examinatores*) (Krk, Rab, Senj, Zader, Trogir, Split, Hvar, Brač) ali *auditorji* (*auditores*) v Črnogorskem primorju (Kotor, Budva); ti so bili po številu različni po posameznih komunih, od enega (Rab) do petih (Split). Praviloma so bili izvoljeni v mestnem svetu za določeno dobo, njihova naloga pa je bila pregledovanje in overjanje notarskih spisov pa tudi nadzor nad delovanjem nekaterih komunskih uradov. Razen v Splitu, kjer je eksaminator vpisoval beležke o sklenjenih pravnih poslih v komunski dnevnik, niso vodili posebnih komunskih knjig *imbreviatur* sklenjenih pravnih poslov, kot so se uveljavile v nekaterih omenjenih mestih (Margetić, 1971: 194, 200).

Istrski urad "javne vere"

Kako pa je bilo v Istri? Tu se že zgodaj v drugi polovici 13. stoletja pojavijo t.i. *vicedomini*⁴, ki, kot nam je po ohranjenih istrskih mestnih statutih iz 14. in 15. stoletja znano, opravljajo v mestih - in sicer vselej dva kot izvoljena in plačana mestna uradnika - precej podobne dolžnosti kot bolonjski notarji urada memorialov.

Če se ozremo po širših političnih dogodkih, ki so botrovali oblikovanju obravnavanih uradov, ravno tako ugotovimo nekatere podobnosti. V drugi polovici 13. stoletja je Romagna prešla izpod cesarske pod papeško oblast⁵, Istro pa v tem času pretresajo številni notranji boji, ki so bili posledica nemoči oglejskih patriarhov, poskusa globlje penetracije nemških fevdalcev, vzpona nekaterih istrskih mest - na prvem mestu Kopra - in nenazadnje odločilno vmešavanje Beneške republike, medtem ko je bila Dalmacija med kladivom in nakovalom Benečanov, Hrvatov, Madžarov in Bizantincev. Tako v Bologni kot v Istri in Dalmaciji so v teh kaotičnih razmerah potrebovali oziroma so mestne oblasti te okoliščine izkoristile za to, da so čim širšemu spektru družbenega življenja vtisnili pečat komunske, tedaj še vsaj formalno "skupne" oblasti.

Že po imenu sodeč, je *vicedomin* (= pod-gospod, gospodov namestnik) v mestih oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri sprva opravljal namestniške dolžnosti svojega gospoda, predvsem v zvezi z nadzorom nad finančnim poslovanjem. Za primerjavo: kot nadzorna finančna služba se *visdomini* pojavijo v 13. stoletju v Benetkah na čelu osrednjih gospodarskih institucij; trije *visdomini* so bili do konca 14. stoletja na čelu urada *Fondaco dei Tedeschi*, z imenom *visdomin* so se ponašali tudi uradniki na čelu urada *Ternaria Vecchia* in *Ternaria Nuova* ter *Visdomini all'intrada e all'insida*, ki so skrbeli predvsem za pomorsko carino, na čelu enega od oddelkov pomorske milice pa so bili t.i. *Visdomini alla Tana*. (Prim. Da Mosto, 1937: 147/8, 160, 189; Cappelletti, 1992: 105-7, 116, 121/2; Zordan, 1971). Povsem specifično funkcijo pa je imel *kranjski vicedom*, ki je na Kranjskem, kjer so skoraj vsa mesta postala deželno knežja, v 14. in 15. stoletju upravljal zasebno lasnino deželnega kneza. V njem so se mešale prvine oskrbnika in javnega organa, predvsem pa nadzornega organa (Vilfan, 1961: 156). Navedeni primeri lahko kažejo na skupni prvotni izvor funkcije *vicedominov*, ki so se tekom časa v različnih geografskih in političnih prostorih oblikovali v svojske urade, kot kaže vselej z nekimi nadzorno-upravnimi dolžnostmi.

Toda z razvojem mestne avtonomije in vztrajnim upiranjem osrednji oblasti oglejskih patriarhov (Prim. Greco, 1939), se za uspešno odvijanje tega procesa v istrskih mestih še pred beneško zasedbo pojavi potreba po samostojnem uradu, ki bo v imenu komuna jamčil in ohranjal sklenjene pravne akte. Šele tako je bila omogočena nemotena uvelja-

4 Težko bi rekli, da se s tem uradom raziskovalci upravne zgodovine ne bi ukvarjali (Antoni, 1989 in 1991; Bloise, 1982; Degrassi, 1969; Kandler 1846 in 1861; Iona, 1988), kljub temu pa lahko ugotovimo, da instituciji niso prišli "do dna", zato bomo poskušali v tem in naslednjih delih podrobneje osvetliti delovanje te svojevrstne istrske ustanove.

5 Prim. J. Koenig: Il "popolo" dell'Italia del Nord nel XIII secolo, Bologna 1986

vitev običajnega prava ("*consuetudines*") ter že zapisanih pa nam žal neohranjenih mestnih statotov (Koprski statut se omenja že leta 1239; M. Kos, 1928).

Po znanih podatkih se v Istri pojavita najprej piranska vicedomina Nicolaj Petrogna in Anoe Apollonio leta 1258, ko pobotnico, sestavljeno v Ogleju, za Waltrama in Absalona iz Pirana izda Bocca Senesc (Chart./I., dok. 101). Ta dva vicedomina sta nato pogostoma prisotna pri raznovrstnih piranskih pravnih aktih vse do leta 1280. Javno vero (*fides publica*) sta dajala zadolžnicam za večje vsote (ibid., dok. 115), pritožbam za nasledstvene pravice (ibid., dok. 127), potrditvam posesti na Piranskem in dovoljenjem za izgradnjo solin (ibid., 129, 155), kupoprodajnim pogodbam (ibid., 130 in 131), celo na aktu o omejevanju višjih sodnih pravic oglejskega patriarha sta podpisana (ibid., dok. 133), na komunskih sklepih o nadomestilu stroškov komunskim poslancem (*ambasadores*) (ibid., 135 in 148) in izplačilih mojstrom za dela na komunskih objektih (loža) (ibid., 140), pri najemanju posojil komuna in vračanju le-teh (ibid., 150, 156), poviševanju plače kapitanu (ibid., 144), najemanju komunskih uradnikov (ibid., 147), pri sklepanju miru med razboritimi Pirančani in sosednjimi prebivalci (ibid., 142), darovanjih samostanom (ibid., 152), na testamentih (ibid., 137) in drugod, skratka na vseh pomembnejših komunskih aktih, ki so z njunim podpisom pridobili na veljavi tako v mestu kot izven njega.

Med piranskimi listinami zasledimo tudi prve kopske vicedomine, in sicer leta 1261, ko si Pirančani sposojajo v Kopru pri Zorzetu iz Padove, sta za jamstvo sklenjenega podpisana kot vicedomina Wecelus, ki je potrjeval namesto obolelega Almerica, in Iohannes (De Diethalmo)⁶ (Chart./I, dok. 105). V naslednjih letih sta tudi v Kopru redno prisotna le dva vicedomina: Almerico in Iohannes, vse do leta 1279, ko prvega nadomesti Odolricus, drugega pa leta 1287 Benedictus.

Koprška vicedomina sta očitno imela podobne zadolžitve kot piranska, le da jim v Kopru lahko sledimo še vsa prva leta beneškega dominija, ko že poleg navedenih kot vicedomina zasledimo leta 1314 Domenica Lugnanija (De Totto, 1937: 118) in Ambrogia Mettono leta 1318 (ibid.: 119).

Njihove dolžnosti že precej spominajo na kasneje zapisane v statutih, vključno z navedbo vzroka morebitne odsotnosti, razen v trajanju njihovega mandata; kot sledi iz zapisanega, sta vicedomina tako v Piranu kot v Kopru svojo dolžnost opravljala dosmrtno. Morda je ravno ta okoliščina v Piranu še pred beneško zasedbo (ta se je zgodila 1283) privedla do prenehanja delovanja urada, potem ko sta redna vicedomina, Annoe in Nicolaus, verjetno umrla, kajti med piranskimi listinami se omenjata kot notarja že mnogo pred prevzemom funkcije vicedominov in leta 1280 dosejata že spoštljivo starost.

Ker prva redakcija piranskih statotov pod beneško oblastjo iz leta 1307 ne omenja urada vicedominov, dasi ti že skoraj 50 let prej obstajajo, nekateri domnevajo, da so

6 De Totto, 1937: 102, Iohannesa de Diethalmo omenja kot vicedomina šele v letu 1264

vicedomine ob svoji zasedbi severnoistrskih mest Benečani sprva ukinili (Pahor, 1958: 124), kar bi bilo razumljivo glede na njihove pristojnosti nekakšnih glavnih overoviteljev in nadzornikov nad celotnim mestnim poslovanjem, kajti novi gospodarji naj te funkcije ne bi prepustili v izbor lokalnim veljakom. Beneški vrhovni mestni načelniki, imenovani v beneškem Velikem svetu s titulami podestatov, grofov (Pulj) ali podestatov in kapitanov (Koper), so s seboj pripeljali svoje uradnike, kot so bili *vikar* (ponavadi imenovan tudi *socius*, v Kopru sta bila sprva celo dva), sodniki, podestatov kancelar, in drugi, ki so tudi skrbeli za pravilno poslovanje in upravljanje mestnih zadev (Benussi, 1887: 39). Domneva, da je urad vicedominarije v Piranu prenehal že tri leta pred beneško zasedbo, v Kopru pa kljub pomanjkanju dokumentov v redkih na to mesto nanašajočih listinah zasledimo omembe vicedominov še vse v obdobje do uzakonitve tega urada v statutih⁷, nam lahko potrjuje, da Benečani ob podreditvi istrskih mest urada vicedominov niso ukinjali, če so ti obstajali, temveč nasprotno, v Pulju so po letu 1332, ko so mesto Benečani osvojili, urad šele ustanovili, saj so do tedaj javno vero pravnim spisom lahko podeljevali le tamkajšnji mestni veljaki iz družine Castropola (Benussi, 1923: 340).

Benečanom naj bi razvoj tega urada ob osvojitvi nekaterih istrskih mest (Poreč 1267, Koper in Izola 1279, Piran 1283) pravzaprav ustrezal, če upoštevamo, da so si tudi sami prizadevali na ozemlju svoje države osvojenim mestom podeliti upravo ter tako prekiniti oblast prejšnjih gospodarjev, kar pravzaprav najbolje dokazujejo tudi ustanovitve uradov za registracijo v Veroni, Vicenzi, Padovi in Cologni Veneti po beneški osvojitvi.

Povrhu tega moramo imeti pred očmi dejstvo, da so se Benečani v upravnih zadevah na istrskih tleh šele "urili" za kasnejše ozemeljske pridobitve, ki so nastopile po osvojitvi ozemlja "Terraferme" v začetku 15. stoletja, ter so v predhodnem času bolj stremeli za nadzorom nad posameznimi poglobitvimi pomorskimi točkami vzdolž jadranskega morja kot pa za osvojitvami ozemelj, kar nam ponazarja tudi tesen izid volitev v beneškem Velikem svetu glede sprejema želje Porečanov leta 1267, da bi prišli pod okrilje Beneške republike (De Vergottini, II/1924: 21). Benečani so podobno kot na zasedenih ozemljih "Terraferme" (prim. Povolo, 1980) še prej v Istri v notranji mestni upravi dopuščali razmeroma široka pooblastila običajnemu pravu in mestnim statutom, ki so si jih le-ta zagotovila in oblikovala v teku dogodkov pred beneško nadoblastjo.

Tudi začetek vodenja vicedominskih knjig dobrih 7 let pred zapisom njihovih dolžnosti v drugo redakcijo piranskih statotov leta 1332⁸ lahko dokazuje, da so vicedo-

7 Vicedomini so bili uzakonjeni najprej leta 1322 v Trstu in nato leta 1332 v Piranu (prim. Iona, 1988; Antoni, 1989 in 1991).

8 Prim. PAK. PA. Inventar Občine Piran (1173-1945), tipkopis v PAK.

mini s širšimi ali ožjimi pooblastili v začetku beneškega obdobja obstajali še pred vpisom v nam znane statute.

Ker pa so vicedominske knjige ali, bolje, "*Libri (rerum) mobilium et immobilium*", kot se te knjige imenujejo v Piranu, ker so vanje vpisovali praviloma le izvlečke pogodb⁹, ohranjene šele iz prve polovice 14. stoletja in ker nam tudi drugi dokumenti ne pričajo o obstoju teh knjig v predhodnem obdobju, lahko upravičeno domnevamo, da so vicedomini v spletu doslej še neznanih okoliščin prevzeli vodenje registrov šele v času beneškega vladanja v Istri, kar je nato postala ena njihovih osrednjih nalog, v tem pogledu identična z dolžnostmi bolonjskih notarjev urada memorialov. Dolžnost vpisovanja izvlečkov kupoprodajnih pogodb v posebne knjige, hranjene v uradu vicedominarije, se je ohranila še vse v sredo 17. stoletja; tako v Piranu zasledimo zadnje knjige vicedominov za leto 1656 oziroma 1661, v Kopru pa je zadnja knjiga vicedominov za leta od 1650-1659 (Majer, 1910, št. 137). Zanimivo pa je, da so vicedominske knjige v vsem času, ko so jih vodili pri tem uradu, pravnoveljavno nadomestile vodenje notarskih knjig, tako da notarjem ni bilo predpisano svojih knjig voditi niti jih shranjevati po svoji smrti, kot je to bila skoraj splošna obveza notariatske prakse. O tem nam še najbolje priča določba piranskega statuta iz leta 1428 in zlasti 1429 (Stat. Pir.: 269-271) pa tudi neobstoj notarskih knjig za obdobje od sredine 14. do konca 16. stoletja (prim. PAK. PA. Inventar; Majer, 1910).

Druge dolžnosti vicedominov, nastale v predbeneškem obdobju, to je podpisovanje in s tem overjanje ter nadzorovanje vsakokratnih notarskih aktov in spisov drugih komunskih uradov, pa so ostale v navadi vse do konca Beneške republike. Zato pa so s terminacijo Francesca Minotta z dne 12. julija 1745 uvedli novo dolžnost za vicedomine, ki je precej spominjala na v beneški Istri usahlo navado vodenja vicedominskih knjig¹⁰, in sicer vodenje tako imenovanih Notifikacijskih knjig (*Libro di notificazioni*) (Leggi Stat., IV/93-97), nekakšne zemljiške knjige, v katero pa so vpisovali tudi izvlečke privatnih aktov, od denarnih posojil, dolgov, zamenjav do seveda odtujitev nepremičnin in premičnin (PAK. 83).

Zato se nam upravičeno zastavlja vprašanje, ali morda ne gre v zahodnoistrskih mestih za dve obliki delovanja vicedominov, in sicer one iz predbeneškega obdobja, ki povsem spominja na delovanje dalmatinskih eksaminatorjev, ter one iz beneškega obdobja, ko so prevzeli tudi nekatere navade bolonjskih memorialov, saj je znano, da se je bolonjska notarska šola zelo uveljavila tudi v Benetkah. S posredovanjem Benečanov in z njihovo težnjo po ureditvi in obenem nadzoru s pomočjo komun, se je urad vicedominov preoblikoval do te mere, da je pomenil enega od osrednjih komunskih

9 Nemalokrat namreč med izvlečki pogodb zasledimo prepise drugih za komun pomembnih odlokov ali sklepov beneške oblasti ali drugih uradov, ki so se nanašali na delovanje in življenje v mestu. Prim. PAK. PA. V.k.

10 V Trstu je ohranjenih 99 vicedominskih knjig za obdobje od leta 1322 do leta 1731 (Iona, 1988: 97), v Piranu pa 170 knjig za leta od 1325 do 1661 (PAK. PA. Inventar), medtem ko jim v Kopru zaradi opisanega požiga leta 1380 lahko sledimo šele po tem letu do 1659 (Majer, 1910, št. 1-526.)

uradov ne le za vse civilno-pravne zadeve, temveč tudi za kontrolo nad uradovanjem tako komunskih kot beneških uradnikov v teh mestih.

Naša ocena je, da so imeli naštetih overovitveni uradi izredno pomembno vlogo pri organizaciji samouprave v tedanjih komunih, oziroma so nastali ravno zaradi potrebe avtonomnega mestnega uradovanja, saj so mesta s tem, ko so samostojno potrjevala pravne akte, nastopala kot enakopravni politični subjekti v razmerju do tedanjih poglavitnih suverenov, cesarja in papeža. Pričujoči uradi so sicer notarjem odvzeli poglavitno overoviteljsko moč nad sklenjenimi pravnimi akti, toda ti so s tem še pridobili na verodostojnosti, ki je bila potrebna v primerih sodnih sporov, saj je zanje jamčila še druga ali druge zaupanja vredne osebe. Zato ne bi mogli trditi, da so jih ustanovili zaradi nezaupanja do notarjev in njihovega poklicnega izvrševanja, kajti večina uradnikov se je napajala ravno izmed lokalnih notarjev, ki so že tako sodelovali pri oblasti, temveč gre pri temu pojavu prej za težnjo po dinamičnem razvoju pravnih tehnik zaščite pogodbenih odnosov.

V primerjavi z uradom bolonjskih memorialov, kjer jih je že sredi 15. stoletja zamenjal Urad za registraturo, podoben uradu v navedenih beneških mestih "Terraferme", pa je v pogledu vodenja imbreviatur privatno in civilno-pravnih aktov urad istrskih vicedominov že precej zaostajal, dasi je še vedno ohranjal pomembnejši položaj v primerjavi z dalmatinskimi eksaminatorji, kar se je kazalo tudi v pridobivanju razmero-ma visokega družbenega položaja v istrskih mestih.

Družbena vloga vicedominov

Vzponu vicedominov na lestvici komunskih uradniških dolžnosti v 14. in 15. stoletju lahko sledimo po ohranjenih severozahodnih istrskih mestnih statutih, zlasti piranskih in tržaških; slednji zaradi svoje politične posebnosti v tem prostoru zahtevajo v primerjavi z drugimi mesti še posebno pozornost. Kot primerjava za določeno obdobje v razvoju funkcije pa nam služijo izolski in predvsem koprski statuti, ki so nam znani v končni obliki iz leta 1423 in tako nekako združujejo ter zaključujejo fazo razvoja komunskega statutarnega prava v severozahodni Istri.

Zanimivo je, da so Benečani temu mestu zaradi upora leta 1348 (Cesca, 1882; Pahor, 1953) popoئنoma odtgnili vso kazensko pravo, tudi za najnižje kazenske prekrške, in jih podelili v pristojnost vsakokratnemu beneškemu podestatu in kapitanu, ki se je v razsojanju moral držati izključno beneškega kazenskega zakonika (Stat. Kop., I/2), ne da bi pri tem upošteval že izoblikovano domače pravo, kot je to možnost zakonodajalec dopustil v drugih Serenissimi podrejenih mestih Istre (Stat. Pir., II in III; Isola, I).

Zato pa lahko sledimo že natančno izoblikovanemu vrstnemu redu posameznih uradnikov, ki so v Kopru imeli odločilno vlogo in vpliv: 4 sodnikom (*iudices*), izbranim v mestnem Veliku svetu za 4 mesece, vsakemu s po 6 librami mesečne plače, sta že sledila 2 *vicedomina*, izbrana za eno leto, s plačo 50 liber na mandat, nato 2 cenilca (*eximatores*) brez plače, komunski kancelar s 4 librami in pol na mesec, 4 *iustitiarji* s

40 solidi na mesec, 6 advokatov brez redne plače ter en mestni (*superstans interior*) in en podeželski (*superstans exterior*) nadzornik, prvi s 27, drugi s 50 solidi plače na mesec (Stat. Kop., III/2)¹¹. Omenjene organe v strukturi mestne oblasti lahko štejemo za pglavitne komunske uradnike.

Vzpon vicedominov na uradniški lestvici ni značilen le za Koper, saj so tudi v Piranu leta 1593 (Stat. Pir.: 226), ko so povišali plače vsem komunskim uradnikom, na plačilnem spisku takoj za sodniki s 25 librami na mesec in sindiki s 15 vicedomini z 10 librami mesečne plače; nekoliko višjo plačo od vicedominov so imeli na spisku piranskih komunskih uradnikov le *kancelarji kataverov* (186 liber na leto), ki so bili nekakšni komunski ekonomi, in, kar je primer le za Piran, računovodja soli (*rasonato de sali*) (250 liber na leto), kajti kot vemo, je bila proizvodnja soli v Piranu, kakor tudi v Chioggi, pod monopolnim nadzorom Beneške republike (Hocquet, 1990: 98). Za finančne uradnike je razumljivo, da so morali imeti nekoliko višje plače, da ne bi prihajalo do poneverb in podkupovanj, zato pa so vicedomini dobivali dohodke še za vsak posamezen vpis v svoje knjige ali za overovitve, natančen cenik njihovih uslug pa so zapisali v mestne statute.

Med naloge vicedominov je spadalo tudi overjanje vseh podestatovih sodb in ukazov, ki pa jih niso smeli prepisovati oziroma pövezemati v svoje knjige.

Ravno tako so morali komunski in državni komorniki v Kopru ob izteku dolžnosti vse obračunske knjige predložiti v pregled, overitev in zabeležbo v posebne knjige, ki so jih v ta namen hranili v vicedominariji, kar so morali storiti tudi v Izoli in Piranu podestatovi kancelarji in kancelarji urada cenilcev (*extimatori*) in *iustitiarjev*. Tudi kancelarji urada za škode (*damni dati*) in kancelarji urada kataverov so bili podvrženi nadzoru vicedominov, kasneje kancelarjem sindikata in komunskim računovodjem

Vicedomin iz tržaškega statuta (1350)

¹¹ Za razmerja med denarnimi enotami in vrednostmi posameznih produktov v prvi polovici 14. stoletja prim. Mihelič, 1985: 28 sq.

(*rasonati, raggionati*), toda svoje knjige so še naprej dajali v brambo in varstvo vicedominom, ki so sprejemali tudi knjige drugih komunskih uradov, kot so bili fontiki, zastavljalnice, imenovane *Monte di Pietà*, cerkveni oskrbniki (*procuratori*) idr., nena zadnje so bili tem ukrepom podvrženi tudi komunski kancelarji.

Vicedomina sta morala biti prisotna še pri vseh volitvah v mestnem Velikem svetu ter skrbeti za pravilen potek le-teh, hraniti sezname vseh podestatov in komunskih uradnikov ter skrbeti za enega od treh (ali dveh) ključev komunske blagajne in fontika.

Za opravljanje dolžnosti pa sta morala vicedomina v istrskih komunih poleg pripadnosti mestnemu svetu imeti še predpisano starost: v Kopru in Piranu 25 let, v Izoli 20 (tu so lahko postali člani Velikega sveta že 15-letniki, drugod le 20-letniki), v Trstu pa so nekaj časa smeli zasesti vicedominsko dolžnost le 30-letniki (Stat. Kop., III/17; Isola, II/78-80; Stat. Pir.: 156-160).

Če svojih dolžnosti vicedomini niso redno opravljali, so bili podvrženi denarnim kaznim, lahko pa tudi izgubi službe. Tako sta na primer izolska vicedomina morala plačati kazen 20 soldov, če sta koga brez dovoljenja podestata spustila v vicedominarijo, ravno toliko na dan, če sta brez podestatovega dovoljenja zapustila komunsko ozemlje, v Piranu 10 soldov kazni, če nista v roku 30 (v Kopru 60) dni vicedominirala pravnega akta, v Kopru pa 25 liber, če nista pravočasno obvestila cerkvenega skrbnika o cerkvi dodeljenem premoženju. Zanimivo se za vicedomine ne pojavlja nikakršna zapisana kazen v primeru poneverbe, kot to velja za notarje, ki so bili v teh primerih ob desno roko in ob službo. Ali so vicedominom tako zaupali ali si zakonodajalci niso upali priznati te možnosti oziroma ali je verjetno, da je sam sistem poslovanja vicedominov onemogočal poneverbe?

Ugotavljamo, da so imeli vicedomini v svojih rokah poleg civilno-in privatnopravnih zadev pregled nad popolnoma vsem poslovanjem komuna, tako v zvezi s političnimi odločitvami kot sodnimi procesi, finančnim poslovanjem komuna na vseh področjih, od državnega (beneškega) do komunskega, pristojnosti v zvezi z davčno politiko kakor delovanjem drugih ustanov, vpogled nad delovanjem tržnih ustanov in upravljanjem cerkvenega premoženja itd. Svojo dolžnost vrhovnih mestnih garantov pravnih spisov so izpolnjevali še tako, da so jih hranili in urejali, bili so torej nekakšni komunski arhivarji, kar nazorno pričajo ohranjeni inventarji piranskega arhiva ali, boljše, vicedominarije, kakor jih imenujejo sestavljalci iz let 1771, 1791 in 1814 (PAK. PA. Inventar: 23).

Koprski kolegij notarjev

Kljub razmeroma konstantno delujočem izobraževanju mladine v istrskih mestih, kjer beležimo razne rektorje šol in javne učitelje (*preceptori*), ki jih je plačeval in vsako leto potrjeval mestni svet plemenitašev, in številnim "uvoženim" notarjem, se v teh mestih do konca 16. stoletja ni razvilo združenje notarjev (*Collegio dei notai*), kot je bil pogost pojav v sosednjih italijanskih mestih, kar je bila nedvomno tudi posledica

razvitega urada vicedominov, ki so poleg mestnih statutov bedeli nad delovanjem teh "obrnikov".

V Istri opazamo še druge posebnosti, ki so za to pokrajino značilne že zaradi njene geografske lege na prehodu iz germanskega, romanskega in slovanskega sveta. Ne le v arhitekturi, ki kaže pretežno beneško obličje, temveč tudi v običajih, pravu in ne le v dejstvu, da med notarji nastopajo pripadniki romanskega, grškega, germanskega in slovanskega¹² porekla, ampak se tudi v praktičnem izvajanju oblasti kaže ta prehodnost kultur.

Ob ustanavljanju kolegija notarjev v Kopru leta 1598 so se mestni svetniki tožili nad nepravilnostmi v delovanju notariata, ki naj bi prinašal ogromno škodo vsemu prebivalstvu pri izvrševanju civilno-pravnih zadev (Stat. Kop, V/158). Vendar v ospredje sili ugotovitev istih svetnikov, da v tem mestu še vedno izdajajo notarske privilegije grofje, in sicer je s tem mišljeno na palatinske grofe Svetega rimskega cesarstva, ki so jih v Kopru predstavljale družine Carli (od 1348), Sabini (od 1423), Verzi (od 1457), Tarsia (od 1478), Petronio (v 15. stoletju) in Scampicchio (od 1563) (Poli, 1968). Zato naj bi *Collegio delle Biave* (nekakšen koprski mali svet) skupaj z doktorji ustanovil kolegij 12 notarjev, v katerega bi bili vključeni že delujoči in preizkušeni koprski notarji, člani mestnega Velikega sveta. Odtlej je le kolegij notarjev smel izdajati notarske privilegije, toda še vedno le po poprejšnjem predlogu grofov.

Čeprav so kasneje zaprosili, da bi smel kolegij notarjev v Kopru šteti 20 notarjev (Stat. Kop. V/159, in so jim sprva to beneške oblasti dovolile¹³, je leta 1758 štela koprška korporacija notarjev - ki se je s svojimi pristojnostmi raztegnila po vsem beneškem istrskem polotoku in ji je načeloval podestat s svetovalcema (*consiglieri*) koprškega apelacijskega sodišča, ustanovljenega leta 1584 (prim. Leggi, I/1) - ponovno le 12 članov, medtem ko sta bila v Umagu s teritorijem 2 notarja, v Novigradu so bili 3, v Dvigradu 2, v Bujah 3, v Momjanu 2, Motovunu 4, Balah 2, Oprtalju 2, v Rovinju jih je bilo 8, v Izoli 2, Miljah 4, Piranu 4, Labinu 6, Vodnjanu 6, Pulju 6, Poreču 4, Vižinadi 2, Sv. Lovrencu 2 in Rašporju oziroma Buzetu 4¹⁴. Preostali notarji so, po besedah ustanovitvenega dekreta iz leta 1598, lahko opravljali dolžnosti vicedominov, kancelarjev komuna, kancelarjev sindikov in kancelarjev urada za škode (*danni dati*).

S temi ukrepi so nedvomno zaprli krog uradno delujočih notarjev, kajti le tako potrjeni notarji so smeli opravljati svoj poklic, in sicer v vsakem kraju beneškega dominija, če so le pred vsakokratnim podestatom namembnega mesta predstavili svoje privilegije. V primeru istrskih mest pa opazamo, da gre predvsem za prekinitev tradicije,

12 Že v 13. stoletju so v Istri notarji slovanskega porekla, tako Sclavonis de Pirano in Vitalis filius Menesclavi Justinopolitarus (Chart./L, 123 in 118)

13 Giacomo Zane, Proveditor General, 1609, Stat. Kop., V/160

14 AST. AAMC, bob. 669; Majer, 528

Komunska kancelarija v Motovunu (Foto: D.Darovec, 1994).

da bi "tujji" grofi podeljevali notarske privilegije, kar si je beneška oblast vztrajno prizadevala vsaj od leta 1567¹⁵, ko so izdali dekret, da nihče ne sme opravljati notarskega poklica brez potrditve beneškega senata in Velikega kancelarja (*Cancelliere Grande*) ter da se morajo vsi na Beneškem delujoči notarji podpisovati v imenu beneške avtoritete (*Veneta auctoritate Notarius*¹⁶).

Očitno pa so istrski notarji in z njimi povezana vsa mestna oblastna struktura še vse do ustanovitve kolegija 24. februarja 1598 vztrajali na privilegijih "tujih" vladarjev; in še več: notar koprške starodavne plemiške družine Octavianus Gavardo, sin pokojnega Alexandra, koprškega meščana, ki je bil 26. marca 1598 sprejet med 20 članski koprski kolegij notarjev¹⁷, se je 11. junija 1597, torej slabe pol leta pred ustanovitvijo kolegija notarjev, na listino ob svojem notarskem znaku podpisal kot "*Publicus Imperiali Auctoritate Notarius*", kar je tedaj še razumljivo. Toda še leta 1601 in vse do leta 1615 je sklepal nekakšen kompromis, s sabo ali z beneško oblastjo (?), ko se je podpisoval kot "*Publicus Imperiali Collegijs spectabilis Civitatis Justinopolis Auctoritatibus Nota-*

15 Leggi: 138, 1612. 5. okt.

16 Leggi: 138, 1612. 12. jan. m.v.

17 AST. AAMC, bob. 709; Majer, 567

rius", in šele na listini z dne 19. novembra 1620 se je očitno "uklonil", ko se je podpisal "*Publicus Veneta, Collegijs huius spectabilis Civitatis Autoritatibus Notarius*"¹⁸.

Ali bi lahko rekli, da je kljub beneški prepovedi prizaavanja tujih avtoritet pri overjanju notarskih listin iz leta 1567 in ponovni prepovedi iz leta 1612, primer Octaviana Gavarda zgolj igra naključja? Ali gre za nemoč beneške oblasti? Ali prej odkrito iskanje možnosti naslonitve na drugo avtoriteto in s tem odklon do obstoječe oblasti, pa čeprav je ta tu zasidrana že dobra tri stoletja? Ali le istrska trmoglavost?

Notarski privilegij pogoj za opravljanje uradniških služb

Poleg vicedominov so izredno pomembno birokratsko funkcijo v teh mestih opravljali še **komunski kancelarji**. Nastanek tega urada ni tako zapletene narave, saj je obstajal vsaj že za časa oglejskih gastaldov v 12. stoletju. Kancelarji so bili najbližji svetovalci in tajniki komunskim konzulom in nato sodnikom, velik vpliv pa so imeli tudi na beneške podestate, dasi se niso mogli meriti s podestatovimi kancelarji, ki so jih v mesto pripeljali ob izvolitvi v beneškem Velikem svetu sami podestati.

Komunski kancelarji so bili zadolženi predvsem za redno spremljanje vseh sej mestnih Velikih svetov, aktivno so sodelovali pri volitvah uradnikov v njih ter skrbeli za redno evidenco izvoljenih. Na dolžnost so bili v glavnem izvoljeni za eno leto izmed članov posameznega mestnega Velikega sveta; kot so sami morali vsak mesec v njem brati svoj kapitularij, nekakšno zaprisego, ki je vsebovala njihove dolžnosti, so morali skrbeti, da so to počeli tudi drugi komunski uradniki, in sicer tako, da so jim na pergamentnih listih priskrbeli za posamezen urad zapisane kapitulacije.

Med določili kapitulacije piranskih kancelarjev zasledimo naslednje dolžnosti, ki so veljale tudi v drugih obravnavanih komunih. Vsako jutro so se morali javiti pri podestatu in brez njegovega dovoljenja ni smela iz pisarne nobena listina ali pismo. Vestno so morali prebrati vsako pismo, jamščine in pogodbe, ki so prišle v njihovo pisarno. Po svoji vesti in po določbah statutov so bili dolžni svetovati podestatu in sodnikom o vsem, kar je bilo potrebno. Spoštovati so morali tajnost vseh izpovedi prič in vseh sodb, dokler niso bile objavljene. Vse dohodke in izdatke komuna so morali pravilno vpisovati v knjigo, ki je bila enaka knjigi, ki jo je v ta namen vodil podestator kancelar. Ponavadi so v posebno knjigo vpisovali vse premično in nepremično premoženje, ki so ga predložili komunski cenilci. S slednjimi in s kataverji so morali prisostvovati vsem izplačilom komunskih komornikov, ob koncu svoje dolžnosti pa predati vse knjige vicedominom.

Kot drugi komunski uradniki tudi kancelarji niso smeli brez podestatovega dovoljenja zapustiti komunskega ozemlja, sicer so morali plačati globo. Imeti so morali predpisano najnižjo starost za opravljanje dolžnosti (20-25 let), od 15. stoletja dalje pa so jim mestni statuti naložili še dolžnost rednega vodenja knjig sklepov mestnih Velikih svetov (npr.

18 AST. AAMC, bob. 125; Majer, 84.

Piran leta 1475; Stat. Pir.: 49); ti pozni odloki sicer presenečajo, toda v Istri v raznih aktih in ukazih pogosto zasledimo ravno pri opravljanju raznovrstnih pisarniških opravil mnoge nedoslednosti, kljub razmeroma urejeni zakonodaji na tem področju, tako da tudi ti ukrepi niso nevsakdanji.

Ravno v zvezi s pogoji opravljanja funkcije komunskih kancelarjev pa naletimo v koprskih statutih na zanimivo določbo, ki je pravzaprav nekako v ozadju že vseskozi spremljala naše razglabljanje, in ki odgovarja na zastavljen odnos v naslovu.

Tako le pravi 37. poglavje IV. knjige: "Kdorkoli bo izvoljen za komunskega kancelarja mora dokazati, da ima notarski privilegij ali da je večč te obrti", ter dodaja, da "morajo odslej vsi komunski uradniki imeti notarski privilegij in ne le komunski kancelar". In če izvoljeni na uradniško dolžnost ne bi imel notarskega privilegija, "ga naj podestat, potem ko zapriseže na dolžnosti, kaznuje z 10 librami in odvzemom urada".

S tem poglavjem koprskih statuten vsekakor stopa v ospredje pri obravnavanju lokalnih oblastnih organov notarski poklic. Čeprav je sčasoma njihova vloga kopnela, saj so na primer od 13. do 15. stoletja ravno notarji nemalokrat imenovani za nosilce poslanstva Beneške republike pri razreševanju vprašanj meja v Istri, pri sklepanju meddržavnih pogodb, pri razreševanju sporov med komuni in v drugih primerih. S porastom pripadnikov te, kakor so jo tedaj imenovali obrti (*arte notarile*) in z dokončnim oblikovanjem zaprtih oblastniških krogov, notarji sicer izgubljajo svojo osrednjo vlogo, toda mnogi med njimi so si ravno s priučitvijo te obrti pridobili položaj na hierarhični družbeni lestvici. Če upoštevamo, da je že pri izbiri načelnika določene mestne četrti v Velikem svetu posameznega mesta imel prednost "navaden" prebivalec mesta, ki je obvladal notarsko obrt pred onim, ki je ni, si je prvi tem lažje z večkratnim opravljanjem dolžnosti priboril mesto med mestnimi odličniki.

Ustanova notariata je bila vsaj sprva odprte narave, tako da so si izobraževanje za notarski poklic lahko privoščili vsi družbeni sloji, seveda v okviru svojih finančnih zmožnosti, ali, kar je bilo pri revnejših plasteh še pogostejše, so jim izobraževanje omogočali razni samostanski redovi ali bratovščine. In ravno zato je opravljanje tega poklica na prehodu v novoveško dobo omogočalo vzpon na družbeni hierarhični lestvici bolj kot opravljanje kateregakoli drugega poklica v tedaj razmeroma že izoblikovani družbeni slojevitosti.

Mnogi notarski privilegiji pa so bili pridobljeni oziroma izdani ne le za izvajanje notarskega poklica, temveč so si z njim člani mestnega sveta zagotovili zasedanje pomembnih komunskih (ali državnih) služb, ki so prinašale razmeroma visoke zasluzke, tako da se je tudi v tem pogledu izplačalo biti notar.

RIASSUNTO

Il contributo affronta lo sviluppo e l'attività dell'istituto giuridico-civile del notariato nonché delle altre istituzioni comunali e statali ad esso collegate nell'Istria settentrionale nel periodo della Repubblica di Venezia. Accanto alla Vicedominaria, incomparabile istituzione istriana incaricata di autenticare i documenti notarili e di controllare l'attività delle altre cancellerie, sono descritti pure altri uffici, i cui funzionari, per poter praticare il notariato, dovevano possederne il privilegio. Molti privilegi notarili venivano così assegnati non solo per lo svolgimento della professione, ma pure per occupare importanti incarichi comunali (o statali), che comportavano profitti relativamente alti. Dall'altra parte, il privilegio notarile permetteva anche ai ceti inferiori di salire lungo la scala sociale.

LITERATURA

- Amelotti, M. - Costamagna, G.: Alle origini del Notariato Italiano, Consiglio nazionale del Notariato, Rim, 1975.
- Anselmi, A.: Le scuole di Notariato in Italia, Viterbo, 1926.
- Antoni, F.: Documentazione notarile dei contratti e tutela dei diritti: note sui vicedomini di Trieste (1322-1732). V: Clio, let. XXV - št. 2, 1989, s. 319-335.
- Antoni, F.: Materiali per una ricerca sui vicedomini di Trieste. V: Archeografo Triestino, s. IV - vol. LI, Trst, 1991, s. 151-177.
- Benussi, B.: Pola nelle sue istituzioni municipali sino al 1797, Deputazione di Storia Patria, Benetke, 1923.
- Benussi, B.: L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trst, 1924.
- Betto, B.: I Collegi di notai, giudici, medici e nobili in Treviso fra i sec. XIII-XVI, Deputazione di Storia Patria, Benetke, 1981.
- Bezsek, V.: Analitični inventar fonda občine Izola, I. del (1775-1848), PAK, Koper, 1977.
- Bloise, D.: I Vicedomini e i loro registri. V: Le Magistrature cittadine di Trieste nel secolo XIV. Guida e inventario delle fonti, Rim, 1982, s. 45-50.
- Cappelletti, G.: Relazione storica sulle Magistrature Venete, Filippi Editore, Benetke, 1992.
- Cappelli, A.: Cronologia, cronografia e calendario perpetuo, 6. ed., Hoepli, Milan, (1. izd. 1929) 1988.
- Cencetti, G.: I precedenti storici dell'Archivio notarile a Bologna. V: Notizie degli Archivi di Stato, let. III - št. 2, Rim, 1943, s. 117-124.
- Cencetti, G.: Dal tabellone romano al notaio medievale. V: Il Notariato veronese, Verona, 1966.
- Cesarini-Sforza, W.: Sull'ufficio bolognese dei "Memoriali". V: Archiginnasio, Bologna, 1914, s. 379-392.
- Cesca, G.: La sollevazione di Capodistria nel 1348. 100 documenti inediti, pubblicati ed illustrati da G. Cesca, Verona-Padova, 1882.
- Costamagna, G.: Il notaio a Genova tra prestigio e potere, Consiglio nazionale del Notariato, Rim, 1970.
- Costamagna, G.: Dalla "charta" all'"instrumentum". V: Notariato medievale bolognese II, Rim, 1977, s. 7-26.

- Da Mosto, A.: L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico, vol. I, Rim, 1937.
- Darovec, D.: Arhivski viri Pokrajinskega arhiva Koper in objavljeni viri za zgodovino beneške Istre. V: Arhivi, XV, Ljubljana, 1992³, s. 1-6.
- Degrassi, A.: Podestà e vicedomini d'Isola. V: AMSI, n.s., vol. 17, Trst, 1969.
- De Vergottini, G.: Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo, I-II, Rim, 1924.
- De Vergottini, G.: La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo Medio Evo. V: AMSI 38 in 39 (1926-1927), 98 s.
- De Vergottini, G.: Il locoposito nei documenti istriani dei sec. XI fino al XIII. V: AMSI, vol. 46, Poreč, 1934, s. 192-209.
- De Vergottini, G.: Comune e vescovo a Trieste nei secoli XII-XIV. V: Scritti di storia del diritto Italiano, Seminario giuridico della Università di Bologna LXXIV, Milan, 1977, s. 1375-1392.
- De Totto, G.: Il patriziato di Capodistria. V: AMSI 49, s. 71-158, 1939.
- Durando, E.: Il Tabellionato o Notariato nelle leggi romane, nelle leggi medioevali italiane e nelle posteriori specialmente Piemontesi, Turin, 1897.
- Franchini, V.: L'instituto dei "Memoriali" in Bologna nel secolo XIII. V: Archiginnasio, Bologna, 1914, s. 95-106.
- Greco, M.: L'attività politica di Capodistria durante il XIII secolo. V: AMSI 49 (1939).
- Hocquet, J-C.: Il sale e la fortuna di Venezia, Jouvance, Rim, 1990.
- Inchiestri, U.: Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV. V: Archivio storico per le Dalmazia, let. V, vol. X, 1930.
- Iona, M. L.: I vicedomini e l'autenticazione e registrazione del documento privato triestino nel secolo XIV. V: AMSI 88, Trst, 1988, s. 96-108.
- Kandler, P.: L'Archivio diplomatico. I Vicedomini. V: Raccolta delle leggi, ordinanze e regolamenti speciali per Trieste, Trst, 1861, s. 15-16.
- Kandler, P.: Delle notifiche nell'Istria. V: L'Istria, let. I, 1846, s. 75-80.
- Klen, D.: Statuti, urbani, notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka. Katalog izložbe, Reka, 1968.
- Kos, M.: Aus der Geschichte der mittelalterlichen Urkunde Istriens - Studien zur älteren Geschichte Osteuropas, I: Festschrift H. F. Schmid (*Wiener Archiv für Gesch. des Slawentums u. Osteuropas*, Bd. II, Graz-Köln, 1956, p. 49-62.
- Kostrenčić, M.: Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd, 1930.
- Leicht, P. S.: Note ai documenti istriani di diritto privato dei secoli IX-XII. V: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis, Trst, 1910, s. 179-201.
- Leicht, P. S.: Storia del diritto Italiano. Il diritto privato, P. III, Milan, 1948.
- Majer, F.: Inventario dell'Antico Archivio municipale di Capodistria, Koper, 1910.
- Margetić, L.: Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog Primorja i Dalmacije, Starine JAZU 55, Zagreb, 1971.
- Mihelič, D.: Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, SAZU, Ljubljana, 1985.
- Mihelič, D.: Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov. V: Zgodovinski časopis, let. 40, št. 4, Ljubljana, 1986², s. 117-140.

- Orlandelli, G.: I memoriali bolognesi come fonte per la storia dei tempi di Dante. V: Dante e Bologna nei tempi di Dante, Bologna, 1966, s. 193-205.
- Pahor, M.: Koprski upor leta 1348. V: Istrski zgodovinski zbornik, Koper, 1953, s. 29-68.
- Pahor, M.: Oblastri in upravni organi Pirana v dobi Beneške republike. V: Kronika, št. VI, Ljubljana, 1958¹.
- Pertile, A.: Storia del diritto italiano dalla caduta dell'Impero romano alla codificazione, vol. VI. p. I., Turin, 1894-1902.
- Pratesi, A.: Appunti per una storia dell'evoluzione del notariato. V: Studi in onore di Leopoldo Sandri, Rim, 1983.
- Poli, G.: Il notariato a Capodistria. V: L'Arena di Pola, 25 giugno 1968.
- Povolo, C.: Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia. Secoli XVI-XVII. V: Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV-XVIII), Rim, 1980.
- Sancassani, G.: L'archivio dell'antico Ufficio del Registro di Verona. V: Vita Veronese, št. 11-12, Verona, 1957, s. 481-486.
- Someda De Marco, P.: Notariato Friulano (Prefazione di Tiziano Tessitori), Videm, 1958.
- Tamba, G.: Statuto della società dei notai di Bologna dell'anno 1288. V: Notariato medievale bolognese II, Rim, 1977.
- Tamba, G.: I Memoriali del comune di Bologna nel secolo XIII. Note di diplomatica. V: Rassegna degli Archivi di Stato, let. XLVII - št. 2-3, Rim, 1987, s. 235-290.
- Tazio, G.: L'istituzione del Cancelliere, Benetke, 1573.
- Vilfan, S.: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1961
- Vilfan, S. - Otorepec, B.: Les archives notariales en Yougoslavie. V: Archivum, vol. XII, 1962, s. 105-120.
- Zacchigna, M.: I Cancellieri del comune. V: Le Magistrature cittadine di Trieste nel secolo XIV. Guida e inventario delle fonti, Rim, 1982, s. 13-20.
- Zordan, G.: I visdomini di Venezia nel secolo XIII. Ricerche su un'antica magistratura finanziaria, Padova, 1971.

VIRI

- AST. AAMC. Stari koprski občinski arhiv, Inventar po Majerju
- Benussi, B.: Commissioni dei Dogi ai Podestà veneti nell'Istria. V: AMSI, vol. 3, Poreč, 1887
- Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano. Za objavo priredil Cam. De Franceschi, AMSI 36 (1924), 43-47 (1931-35), 50 (1938)
- CDI - Codice Diplomatico Istriano, Za objavo priredil P. Kandler, Lloyd Trieste (ristampa), Trst, 1986
- Iona, M. L. (Za objavo priredila): Le istituzioni di un comune medievale. Statuti di Muggia del sec. XIV, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, Trst, 1972
- Isola ed i suoi statuti, Za objavo priredil L. Morteani. V: AMSI 3-5, Poreč, 1887-1889
- Kos, F.: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I-IV, Ljubljana, 1902-1915

- Kos, M.: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V, Ljubljana, 1928
- Leggi, Decreti e Terminazioni del Ser.mo Magg.r Cons.o etc., Concernenti il buon gouerno dell'Istria. Valerio Da Riva, Pod.tà e Cap.o di Capodistria, 1683
- Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria. Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima. Lorenzo Paruta, Podesta e Capitano di Capodistria, 1757
- Leggi Criminali Venete. Za objavo priredil E. Della Giovanna e A. Sorgato, Benetke, 1980
- Mihelič D.: Najstarejša piranska notarska knjiga (Il più vecchio libro notarile di Pirano) (1281-1287/89), Ljubljana, 1984
- Mihelič, D.: Piranska notarska knjiga (Quaderno notarile di Pirano) (1284-1288), 2. knjiga, Ljubljana, 1986
- PAK. 6. Občina Koper. Spisi do leta 1600
- PAK. 83. Zemljiška knjiga Okrajnega sodišča Koper (Notificazioni e prenotazioni)
- PAK. 84. Oporoke iz Isole in Pirana. 1390-1818
- PAK. 85. Notarski spisi
- PAK. Appendice all'Archivio Antico di Capodistria fino all'anno 1800, rokopis v PAK
- PAK. PA. Inventar Občine Piran (1173-1945), tipkopis v PAK
- PAK. PA. 9. Občina Piran. Notarske knjige
- PAK. PA. 9. Občina Piran. Vicedomske knjige
- Statut Koprskega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 (Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668). Za objavo priredil L. Margetić, Pokrajinski arhiv Koper - Center za zgodovinske raziskave Rovinj, Koper-Rovinj, 1993
- Statut Piranskega komuna od 13. do 17. stoletja (Gli statuti del comune di Pirano dal XIII al XVII secolo). Za objavo priredil M. Pahor in J. Šumrada, Ljubljana, 1987
- Statuti di Trieste del 1350. Za objavo priredil M. De Szombathely, Trst, 1930
- (Gli) Statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Za objavo priredil Cam. De Franceschi, Deputazione di Storia Patria per le Venezia, Benetke 1960
- Thesaurus Ecclesiae Aquileienseis. Za izdajo priredil J. Bianchi, Videm, 1847